

รูปแบบเกษตรอินทรีย์วิถีโคกหนองนาโมเดล : กรณีศึกษาชุมชนพอเพียงที่เป็นสุขของ
 ชุมชนตำบลอีเซ และตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ
 Organic farming - Khok Nong Na model: A case study of happy
 sufficiency communities of I Se sub-district and Siao sub-district,
 Pho Si Suwan district, Sisaket province

ธัญพงศ์ สารรัตน์¹ ชำนาญ โสตา² ชลธิชา โรจนแสง³
 น้ำผึ้ง ท่าคล่อง⁴ รุ่งอรุณ เทิดกิจเจริญ⁵ เมธี วิสาพรหม⁶

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์คือ 1) เพื่อศึกษาสภาพบริบทของชุมชนพอเพียงที่เป็นสุขของตำบลอีเซ และตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ 2) เพื่อศึกษาแนวคิดและความสำคัญของเกษตรอินทรีย์วิถีโคกหนองนาโมเดลที่ช่วยเสริมสร้างสังคมพอเพียงของตำบลอีเซและตำบลเสียว และ 3) เพื่อนำเสนอแนวทางการเสริมสร้างชุมชนพอเพียงที่เป็นสุขของตำบลอีเซและตำบลเสียว เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยการศึกษาจากแหล่งเรียนรู้ การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึกแบบเจาะจงและนำมาวิเคราะห์หรืออธิบายเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า 1) ชุมชนพอเพียง ตำบลอีเซ และตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นชุมชนเก่าแก่บริเวณลุ่มน้ำห้วยทับทัน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยชาวบ้านบางครอบครัวประสบกับปัญหาขาดแคลนที่ดินทำกิน ปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำในการทำเกษตรกรรม และปัญหาราคาพืชผลตกต่ำในขณะที่มีต้นทุนการผลิตสูง 2) ชุมชนได้นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงหรือเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวทางศาสตร์พระราชามาใช้ในการทำเกษตรกรรม มีการบริหารจัดการชุมชนด้วยการพึ่งตนเอง ลดการใช้สารเคมี โดยการหันมาทำเกษตรอินทรีย์วิถีโคกหนองนาที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม มีการจัดทำร้านค้าชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง 3) การเสริมสร้างชุมชนที่เป็นสุขเกิดขึ้นจากการกลับมาพึ่งตนเองของคนในชุมชน การเรียนรู้จากผู้รู้ ตระหนักถึงปัญหาของชีวิต ทำงานด้วยความรักในงานที่ทำ ขยันหมั่นเพียร เอาใจใส่และรู้จักพินิจพิจารณาปัญหาที่ต้องเผชิญตามหลักธรรมทางศาสนา คนในชุมชนตำบลอีเซ และตำบลเสียว จึงมีความเอื้อเฟื้อ ช่วยเหลือเกื้อกูล และอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

¹ อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ อีเมลล์ thanyapong.s@sskru.ac.th

² อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ อีเมลล์ Teesay@gmail.com

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ อีเมลล์ aomsinkku@hotmail.com

⁴ อาจารย์ ดร.ประจำสาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ อีเมลล์ Nhumpung.t@sskru.ac.th

⁵ อาจารย์ประจำสาขาวิชาดนตรีศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ อีเมลล์ kunsuliyon@gmail.com

⁶ อาจารย์ ดร.ประจำสาขาวิชาคณิตศาสตร์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ อีเมลล์ Methee07g@gmail.com

คำสำคัญ: เกษตรอินทรีย์, โคกหนองนาโมเดล, ชุมชนพอเพียง

Abstract

This research article aimed 1) to study the contextual conditions of happy sufficiency communities of I Se sub-district and Siao sub-districts, Pho Si Suwan district, Sisaket province, 2) to study concepts and importance of organic farming – Khok Nong Na model that helps strengthen sufficiency society of I Se sub-district and Siao sub-district and 3) to offer a guideline for enhancing happy sufficiency communities of I Se sub-district and Siao sub-district. The study -was conducted using a qualitative design by investigating from sources of learning, dialogues, and purposive in-depth interview. The obtained data were analyzed and described. The findings from the study revealed that 1) I Se and Siao sub-district sufficiency communities, Pho Si Suwan district, Sisaket province are old communities located around Huai Thap Than river basin. Most people make a living from farming. Some families encountered problems related to shortage of agricultural land, water resource management for farming, and decline in crop prices while the cost of production is high, 2) communities adopted the philosophy of sufficiency economy or the new theory of agriculture according to the late King Bhumibol Adulyadej’s concept to their farming, community management based on self-reliance has been implemented and chemical use was reduced. They turned to earn a living by organic farming - Khok Nong Na model that is environmentally friendly including establishing community shops for self-reliance, 3) enhancing happy communities was generated from self-reliance of people in communities, learning from gurus, being aware of life and work problems, and love what they are doing, being diligent at work, attentive and knowing how to analyze problems they are facing using religious principles. People in I Se and Siao sub-district communities are generous, helpful, and live together happily and peacefully.

Keywords: Organic farming, Khok Nong Na model, Sufficiency community.

ความสำคัญและที่มาของปัญหาวิจัย

แนวทางในการพัฒนาชนบทโดยภาครัฐที่ผ่านมาทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับชุมชน ส่งผลทำให้เกิดความสามารถในการพึ่งตนเองน้อยลง ตลอดจนชุมชนที่พึ่งตนเองไม่ได้ และประชาชนในชุมชนขาดทักษะการพึ่งพาอาศัยกัน จึงทำให้เกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจขึ้น (คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2558) ซึ่งแนวคิดเศรษฐกิจแบบพอเหมาะพอดี หรือเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเชื่อกันว่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถจะนำพาประชาชนในสังคมไปสู่สันติสุข ทำให้สังคมหันมาดำเนินชีวิตแบบพอเพียง มีความสุขตามสมควรแก่สภาพเพราะมีความเป็นอยู่แบบพอเพียง แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงที่มีการกล่าวถึงกันอยู่บ่อยครั้งในสังคมไทยปัจจุบันประกอบด้วยหลักปรัชญา โครงสร้างและกระบวนการแห่งเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนความพอดี ความสมดุล ความพอประมาณ ความมีเหตุผลและการพึ่งตนเองเป็นหลัก และทั้งจะช่วยให้อิทธิพลด้านเศรษฐกิจมีความยั่งยืนเอื้อเพื่อต่อสภาพแวดล้อมและมนุษยชาติในอนาคต โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสำคัญและความจำเป็นของเศรษฐกิจพอเพียงได้ปรากฏชัดแก่สังคมไทยในการพึ่งตนเอง (อินยพงศ์ สารรัตน์ และ ประดิษฐ์ ศิลปบุตร, 2562) ซึ่งแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมีความสำคัญและมีความจำเป็นที่จะต้องทำให้เข้าใจชัดเจนในหลายแง่มุม โดยเฉพาะแง่มุมเศรษฐกิจพอเพียงแนวทฤษฎีใหม่ศาสตร์พระราชา “โคก หนอง นา โมเดล” จึงเป็นรูปแบบหนึ่งที่จะแก้ปัญหาเรื่องการจัดการน้ำที่สถาบันเศรษฐกิจพอเพียง และมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ ได้น้อมนำพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 ด้านการทำเกษตรทฤษฎีใหม่แนวเศรษฐกิจพอเพียงตามศาสตร์พระราชา “โคก หนอง นา โมเดล” ซึ่งเกิดจากแนวคิดการพัฒนาที่เน้นเศรษฐกิจ เน้นการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในทุกภาคส่วน และสร้างความสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (อุดมพร อมรธรรม, 2559) ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่มุ่งให้ทุกคนสามารถพึ่งพาตัวเองได้ รวมไปถึงการส่งเสริมให้พัฒนาทั้งด้านสังคมและเศรษฐกิจให้เป็นไปอย่างยั่งยืนที่ตั้งอยู่บนหลักสามประการคือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในการเตรียมตัวให้พร้อมกับความเปลี่ยนแปลงของสังคม

สำหรับชุมชนตำบลอีเซ และตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นพื้นที่การศึกษาที่มีการดำเนินการพัฒนาพื้นที่ตัวอย่างตามแนวทางศาสตร์พระราชา โคก หนอง นา ที่เห็นเด่นชัดมากที่สุดแห่งหนึ่งของจังหวัดศรีสะเกษ โดยเมื่อคนในชุมชนตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงและผลกระทบทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการขาดแคลนแหล่งน้ำในการเพาะปลูกในพื้นที่ที่ห่างไกลจากห้วยทับทัน รวมถึงปัญหาการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ที่กระจายวงกว้างและส่งผลกระทบต่อปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและวิถีความเป็นอยู่ตามมา ผนวกกับองค์ความรู้ที่ไม่มากพอที่จะขับเคลื่อนพลังของชุมชนให้ก้าวต่อไปได้ จึงเกิดการรวมกลุ่มเล็กๆ กันขึ้นและไปอบรมจากโครงการต่างๆ ทั้งจากจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดสุรินทร์ จากนั้นจึงนำความรู้จากการอบรมมาปฏิบัติจริงในที่อยู่อาศัยของตนเพื่อทดลองแนวทางการทำเกษตรอินทรีย์แบบพึ่งพาตนเอง โดยการน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ให้เกิดความสมดุลทั้งต่อสิ่งแวดล้อมและความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน ก่อให้เกิดพลังที่เริ่มต้นจากจุดเล็กๆ ที่ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชุมชนให้ตระหนักถึงพลังของการพึ่งพาตัวเองจนนำไปสู่การพัฒนาชุมชนอย่างเข้มแข็ง ก่อเกิดเป็นชุมชนพอเพียงที่ใช้รูปแบบเกษตรอินทรีย์ “โคก หนอง นา โมเดล” สู่แนวทางการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมโดยมีเป้าหมายคือเป็นชุมชนพอเพียงที่สามารถพึ่งตนเองได้ และยังคงความผาสุกให้เกิดแก่ชุมชนและสังคมที่

อยู่รวมกันอย่างสันติสุข ซึ่งจากพลังขับเคลื่อนของผู้คนในชุมชนเหล่านี้ ทำให้คณะผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาแนวคิด กระบวนการ วิธีการ ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิต ทักษะคิดของคนในชุมชนตำบลอีเซ และตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นการดำรงชีวิตในยุคสมัยที่ขับเคลื่อนด้วยระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา พร้อมทั้งศึกษาเรียนรู้วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนตำบลอีเซและตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ พร้อมทั้งศึกษาหลักธรรมที่นำวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทั้งนี้ผู้วิจัยได้นำหลักธรรม เช่น หลักกาวนา 4 หลักอิทธิบาท 4 เป็นแนวทางประยุกต์ใช้กับชุมชน และการศึกษาเรียนรู้วิถีชีวิตของผู้คนที่จะเป็นต้นแบบและเป็นแนวทางเพื่อการพัฒนาและขับเคลื่อนชุมชนอื่นๆ ต่อไป

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่ายังไม่มีงานที่มีการศึกษาเรื่องนี้โดยตรง แต่มีงานศึกษาที่เป็นประโยชน์ในการศึกษารั้งนี้คือ 1.กลุ่มงานที่ว่าด้วยเรื่ององค์ความรู้ด้านศาสตร์พระราชชาติ ได้แก่ งานของกองบรรณาธิการบริษัท ไชเบอร์บุ๊กส์ แอนด์ พรีน จำกัด (2564) เรื่อง “สืบสานศาสตร์พระราชชาติ ประยุกต์สู่ “โคก หนอง นา โมเดล” งานเรื่อง “ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรทฤษฎีใหม่ ศาสตร์พระราชชาติ ตามหลักทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ประยุกต์สู่ “โคก หนอง นา โมเดล” (2564) งานของอุดมพร อมรธรรม (2559) เรื่อง “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงพระเจ้าอยู่หัว” งานของพิศิษฐ์ โจทย์กิ่ง (2552) เรื่อง “209 คำสอนพ่อ เศรษฐกิจพอเพียง” งานของฉนิชาพัฒน์ เพิ่มทองอินทร์ (ม.ป.ป.) เรื่อง “จาก ศาสตร์พระราชชาติ สู่ โคก หนอง นา “อารยเกษตร” ไทย” งานของพระมหาหรรษา ธมฺมหาโส และคณะ (2565) เรื่อง “แนวคิดโคกหนองนาโมเดลเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” งานของพระอธิการพนารายณ์ กิตติคุณ (ปานบุตร) (2565) เรื่อง “โคกหนองนาโมเดลกับการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธศาสตร์” งานของสมปอง สุวรรณภุมมา (2564) เรื่อง “การพัฒนาชุมชนตามทฤษฎีใหม่โคกหนองนาโมเดล” และงานของมารีชา ศรีชะแก้ว และคณะ (2563) เรื่อง “ศาสตร์พระราชชาติ : เกษตร ทฤษฎีใหม่ในรูปแบบ “โคกหนองนาโมเดล”” งานของพรชัย เจดามาน (2558) เรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง : มิติและพลวัตการจัดการทรัพยากรมนุษย์ในสหสวรรคใหม่อย่างยั่งยืน” งานของมานิต กิตติจุงจิต (2556) เรื่อง “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นทางออกของชีวิต” ซึ่งงานวิจัยกลุ่มนี้เป็นประโยชน์คือ ทำให้ได้ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับศาสตร์พระราชชาติและโคกหนองนาโมเดล 2.กลุ่มงานที่ว่าด้วยการพัฒนาพื้นที่ตามแนวทางศาสตร์พระราชชาติในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่งานของ รุจิกัญจน์ สานนท์ และ นิติพัฒน์ กิตติรักษกุล (2564) เรื่อง “การประยุกต์ใช้โคกหนองนาโมเดลสำหรับการจัดการเกษตรในเมืองเพื่อความยั่งยืน” งานของพรชนก เขียวกิตติธนา และพระมหาพรรา ธมฺมหาโส (2564) เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์วิถีพอเพียงอย่างยั่งยืน : ศึกษากรณีอำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ” และงานของพระมหาหรรษา ธมฺมหาโส และคณะ (2565) เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาพุทธกิจกรรมโคกหนองนาสันติศึกษาโมเดลเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ศึกษากรณีจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งงานวิจัยกลุ่มนี้ทำให้ทราบถึงการสานต่อโครงการโคกหนองนาโมเดลในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษในเชิงนโยบายโดยรวม ซึ่งทำให้ได้รายละเอียดเพิ่มเติมว่าพื้นที่เขตเมืองรวมถึงท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษได้น้อมนำโครงการศาสตร์พระราชชาติไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่แล้ว 3.กลุ่มงานที่ว่าด้วยเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงที่เชื่อมโยงกับการสร้างสันติสุขและการส่งเสริมการศึกษา เช่นงานของสาคร แก้วสมุทร (2564) เรื่อง “พฤติกรรมการณ์ดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของนักศึกษา

สาขาวิชาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ” งานของทีศนา แคมมณี (2559) เรื่อง “ถอดรหัสปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสู่การสอนกระบวนการคิด” งานของสิริวรรณ ศรีพหล (2552) เรื่อง “การจัดการเรียนการสอนกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม” และงานของประภาภรณ์ พิรักษา และจิตรลดา ไชยะ (2559) เรื่อง “ความอยู่ดีมีสุขของประชาชนในหมู่บ้านหนองโงะ ต.ข้างทอง อ.เฉลิมพระเกียรติ จ.นครราชสีมา”และงานกลุ่มที่ 4 คือกลุ่มงานศึกษาศาสตร์พระราชานในท้องถิ่นอื่นๆ ได้แก่ งานของวาสนา แก้วหล้า และคณะ (2564) เรื่อง “แนวทางการขับเคลื่อนพุทธเศรษฐศาสตร์เชิงเกษตรพึ่งตนเอง : กรณีศึกษาศูนย์การเรียนรู้ปรัชญาพอเพียงสู่โคกหนองนาโมเดล จังหวัดสุรินทร์” งานของพระปลัดสำราญ ฐานธมโม และคณะ (2565) เรื่อง “รูปแบบการเกษตรอินทรีย์วิถีโคกหนองนาโมเดล : รูปแบบชุมชนสันติสุขของชาวบ้านถ้ำกบ ตำบลหน้าเขา อำเภอเขาพนม จังหวัดกระบี่” และงานของ ทองคุณ บุญศรี และคณะ (2564) เรื่อง “รูปแบบการขับเคลื่อนการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักทฤษฎีใหม่ ประยุกต์สู่ “โคก หนอง นา พช.” ระดับครัวเรือนพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์” ที่กล่าวถึงเฉพาะกรณีศึกษาในท้องถิ่นอื่น ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงศึกษาวิธีการวิจัยตามแนวทางของพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ศึกษากับการวิจัยครั้งนี้ รวมถึงยังอาศัยแนวคิดของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่พัฒนาไปสู่ชุมชนพอเพียงที่เป็นสุขและการประยุกต์สู่การศึกษาในท้องถิ่นมาเป็นแนวทางด้วย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพบริบทของชุมชนตำบลอิเซ และตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ
2. เพื่อศึกษาแนวคิดและความสำคัญของเกษตรอินทรีย์วิถีโคกหนองนาโมเดลที่ช่วยเสริมสร้างสังคมพอเพียงของชุมชนตำบลอิเซ และตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ
3. เพื่อนำเสนอแนวทางการเสริมสร้างชุมชนพอเพียงที่เป็นสุขของชุมชนตำบลอิเซ และตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลโดยอาศัยกรอบของหลักการ แนวคิด ทฤษฎี พร้อมทั้งวิเคราะห์ถึงบริบทหรือสภาพแวดล้อมภายในพื้นที่ โดยศึกษาจากแหล่งเรียนรู้และพื้นที่สาธิตภายในมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ และมีการจัดสานเสวนาพูดคุยแลกเปลี่ยนกับคนในชุมชนในกรณีศึกษาบ้านนายชำนาญ โสตา บ้านนายสุเทพ กันตรี บ้านนางเตือนใจ ภัคดี และบ้านนายสมบัติ พันบุตตี ซึ่งเป็นพื้นที่โคกหนองนาตัวอย่างของชุมชน การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participative Observation) และเก็บข้อมูลจากการบันทึกการเข้าร่วมในแต่ละครั้ง และใช้หลักการทางพระพุทธศาสนาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงให้เกิดความเข้าใจวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่น ซึ่งดำรงอยู่ด้วยความสันติสุข ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับหลักการ แนวคิด ทฤษฎี จากแหล่งเรียนรู้และพื้นที่สาธิตภายในมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ พร้อมทั้งสภาพความเป็นอยู่ของชุมชน สภาพเศรษฐกิจ ลักษณะความสัมพันธ์ของผู้คนในพื้นที่ ตลอดจนปัญหา อุปสรรค แนวทางการแก้ไขปัญหา อันเป็นข้อบ่งชี้ลักษณะของการทำเกษตรกรรมที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและคนในชุมชนพื้นที่ตำบลอีเซ และตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ

ขั้นตอนที่ 2 นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาหลักการ แนวคิด ทฤษฎี พร้อมทั้งวิเคราะห์ถึงบริบทสภาพแวดล้อมภายในพื้นที่ มาเป็นแนวทางในการสร้างเครือข่ายเพื่อใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึกให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความถูกต้องเหมาะสมเชิงเนื้อหา เพื่อวัตถุประสงค์วิจัยรูปแบบเกษตรอินทรีย์วิถีโคกหนองนาโมเดลของชุมชน

ขั้นตอนที่ 3 สัมภาษณ์เชิงลึกและจัดสนทนากลุ่ม (Focus Group) โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญมีลักษณะ Information Rich Case โดยเป็นการให้ข้อมูลในระดับลึก ซึ่งผู้วิจัยแบ่งกลุ่มเป้าหมายออกเป็น 2 กลุ่ม คือ ผู้ประกอบการ 8 คน (กลุ่มเกษตรกรผู้นำเกษตรอินทรีย์) อาจารย์ผู้มีประสบการณ์ 1 คน (อาจารย์สาขาวิชาดนตรีศึกษา) และนักศึกษาสาขาวิชาสังคมศึกษา ผู้เรียนในรายวิชาวิถีชีวิตเศรษฐกิจพอเพียงจำนวน 20 คน

ภาพที่ 1 : วงสนทนากลุ่ม
(ที่มา : คณะผู้วิจัย)

ขั้นตอนที่ 4 ผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดการเสวนา ประกอบด้วย วิทยากรและผู้ช่วย 2 คน ผู้ประกอบการ 8 คน อาจารย์ผู้มีประสบการณ์ 1 คน นักศึกษา 20 คน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจน

ขั้นตอนที่ 5 ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล โดยวิเคราะห์หลักการ แนวคิด และแนวทางการพัฒนารูปแบบเกษตรอินทรีย์วิถีโคกหนองนาโมเดล รูปแบบชุมชนพอเพียงของตำบลอีเซและตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ

ขั้นตอนที่ 6 สรุปผลและนำเสนอรูปแบบเกษตรอินทรีย์วิถีโคกหนองนาโมเดล กรณีศึกษาชุมชนพอเพียง ตำบลอีเซ ตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ

กรอบแนวคิดการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบเกษตรอินทรีย์วิถีโคกหนองนาโมเดล : กรณีศึกษาชุมชนพอเพียงที่เป็นสุขของชุมชนตำบลอีเซ และตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ” ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดไว้ ดังนี้

ภาพที่ 2 : กรอบแนวคิดการวิจัย (ที่มา : คณะผู้วิจัย)

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษารูปแบบเกษตรอินทรีย์วิถีโคกหนองนาโมเดล : กรณีศึกษาชุมชนพอเพียงที่เป็นสุข ตำบลอีเซ และตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ สามารถสรุปผลการวิจัยได้ ดังนี้

วัตถุประสงค์ที่ 1 จากการศึกษาสภาพบริบทของชุมชนพอเพียงที่เป็นสุข ตำบลอีเซ และตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม การเพาะปลูกมะม่วงและกล้วย แต่ในบางช่วงราคาผลผลิตทางการเกษตรจากพืชเศรษฐกิจทั้งสองชนิดตกต่ำ ทำให้เกษตรกรมีรายได้ลดลงซึ่งสวนทางกับราคาค่าต้นทุนที่เพิ่มสูงขึ้น ประกอบกับปัญหาเรื่องสภาพดินเสื่อมโทรมที่เกิดจากการขาดการดูแลแก้ไขปัญหานานเป็นเวลานาน ทำให้ปลูกพืชไม่ค่อยเจริญงอกงามเท่าที่ควร พร้อมกันนั้นก็ประสบปัญหาในเรื่องกระบวนการบริหารจัดการน้ำที่แม้จะเป็นพื้นที่ที่มีฝนตกชุกในบางปีและอยู่ใกล้กับลำน้ำห้วยทับทัน แต่เกษตรกรในพื้นที่ก็ขาดองค์ความรู้ในการ

จัดเก็บน้ำอย่างเป็นระบบ เมื่อถึงฤดูร้อนก็ทำให้ขาดแหล่งน้ำในการเพาะปลูก เมื่อต้องอาศัยเงินทุนในการทำการเกษตร จึงจำเป็นต้องกู้ยืมเงินมาลงทุน พร้อมกับสร้างภาระหนี้สินให้แก่สมาชิกในชุมชนเป็นจำนวนหลายครอบครัว

ด้วยต้องเผชิญกับปัญหาเหล่านี้จึงเกิดการรวมกลุ่มปรึกษาหารือกันเพื่อหาแนวทางในการแก้ไข ชาวบ้านมีความรู้จากการลงมือทำและระมัดระวังไม่ให้เกิดปัญหา โดยการเริ่มต้นชาวบ้านได้เข้าไปปรึกษากับผู้นำชุมชนและนักวิชาการเกษตรประจำอำเภอ จนเกิดการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการในจังหวัดสุรินทร์ อุบลราชธานี และลำพูน เพื่อเพิ่มทักษะทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติในด้านการทำความเข้าใจกับแนวทางการทำเกษตรกรรมทางเลือก ในช่วงต้นชาวบ้านได้ทดลองปลูกพืชแบบ “เกษตรผสมผสาน” โดยการปรับเปลี่ยนแนวคิดการนำพืชชนิดต่างๆ มาปลูกแซมร่วมกันในสวนมะม่วงหรือสวนกล้วยของตัวเอง เพื่อสร้างป่าในพื้นที่ทำการเกษตร หรือการเกษตรเลียนแบบธรรมชาติ รวมถึงการปลูกพืชสวนครัวหรือพืชตระกูลแตง การปลูกถั่วเขียว ปลูกผักในกะละมัง รวมถึงการเลี้ยงกิ้งก๊วยในขวดพลาสติก การปลูกพืชน้ำ เช่น ผักบุ้ง กระจับ ในนา และมีการปลูกสมุนไพรเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันเพิ่มเติมคือ ฟ้าทะเลลาย โจร กระจายขาว กะเพรา โหระพา ชিং ขมิ้นชัน กระจาย ฟ้าทะเลลายโจร และสันพร้าวหอม และเมื่อมีพืชแต่ละชนิดที่เจริญเติบโตเพิ่มขึ้นมาจนเกิดกระบวนการฟั่งพาวาศัยกับตามธรรมชาติเกิดขึ้น พืชคลุมดิน ห่มดิน เลี้ยงดิน ให้ดินเลี้ยงพืช ก็จะช่วยกันกักเก็บความชุ่มชื้นในดินให้กับพืชยืนต้น พืชล้มลุกเปลี่ยนสภาพเป็นปุ๋ยอินทรีย์ เป็นอาหารให้พืชด้วยกัน ไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมีที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สิ่งที่ปรากฏให้เห็นตามมา คือ การเพิ่มขึ้นของสัตว์ตามธรรมชาติ และนกชนิดต่างๆ เข้ามาหากิน เกิดความสมดุลในระบบนิเวศเพิ่มมากขึ้น พื้นที่เกษตรที่เคยให้ประโยชน์แก่นุชชย์ฝ่ายเดียว เริ่มแปรสภาพมาเป็นป่า ทั้งคนและธรรมชาติเริ่มได้รับประโยชน์ร่วมกันทั้งยังสามารถใช้ทรัพยากรพืชพรรณที่ออกเงยขึ้นมา มีความพยายามในการทำปุ๋ยทำมือเพื่อลดต้นทุนเพิ่มรายได้ด้วยปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยหมักและน้ำหมักชีวภาพ รู้จัดวิธีการห่มดินเพื่อคืนความชุ่มชื้นให้แก่ดิน เวลาในการรดน้ำ และประเภทของน้ำที่รด โดยจากจุดเริ่มต้นนี้เองที่ทำให้ชาวบ้านเริ่มพัฒนาพื้นที่ของตนเองให้เป็นลักษณะของโคกหนองนาอย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น และเริ่มตระหนักว่าสามารถพึ่งพาตัวเองได้จากสิ่งที่ได้ทดลองลงมือทำจากการอบรมเรียนรู้ศึกษาจากสื่อออนไลน์และศึกษาจากแหล่งเรียนรู้จากมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษทั้งภายในอาคารและภายนอกอาคาร และมีใจรักในการเข้าใจ เข้าถึง และพัฒนา ตามนโยบายของรัฐที่ว่า “1 ไร่ 1 แสน” และเลียนแบบการทำสวนในภาคใต้ที่คล้ายคลึงกันนี้เรียกว่า “สวนสมพรหม” เพราะมีคนจากภาคใต้มาทำการเกษตรที่นี่ ผ่นวกกับในช่วงฤดูแล้งที่มีฝนตกน้อย ก็ส่งผลให้ปริมาณน้ำที่ใช้ในการเกษตรกรรมนั้นมีจำนวนจำกัดมากขึ้น แน่นนอนว่า เกษตรกรคงจะหาวิธีหลีกเลี่ยงการทำสวน ทำนา อย่างเช่นนาปรังที่ต้องใช้ปริมาณน้ำมากๆ เพื่อป้องกันการเสียหายจากการขาดแคลนน้ำไปในฤดูนี้ ซึ่งการเลิกทำเกษตรกรรมที่เป็นอาชีพหลักในช่วงระยะเวลาหนึ่งก็ยอมทำให้ขาดรายได้ ซึ่งต้องปลูกพืชทดแทนเป็นพืชไร่ พืชสมุนไพร ผักอินทรีย์ พืชเครื่องแกง ไม้ดอกไม้ประดับ มันสำปะหลัง และถั่วเขียว ทั้งนี้ เมื่อ “รถพุ่มพวง” ไม่เข้าก็อยู่ได้ มีการปรับพื้นที่ให้สูงและต่ำ มีน้ำสา่ง (น้ำใต้ดิน) ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ตลอดปี (ธนายพงศ์ สารรัตน์, 2565) รวมถึงมีการให้น้ำแบบระบบสปริงเกอร์ ที่รดแค่พอชื้น และใช้ฟางคลุมหน้าดินแทนการรดน้ำเป็นประจำ

การประชุมวิชาการระดับชาติ วิทยาลัยนครราชสีมา

ครั้งที่ 9 ประจำปี พ.ศ.2565

หัวข้อ : งานวิจัยทางสุขภาพและการบริการ เพื่อพัฒนาชุมชนเชิงพื้นที่

NMCCON 2022

14 พฤษภาคม พ.ศ. 2565 เข้าร่วมประชุมวิชาการและนำเสนอผลงานแบบ Online

ภาพที่ 3, 4, 5 และ 6 : ผังจำลองพื้นที่โคกหนองนาทั้ง 4 แห่ง
(ที่มา : คณะผู้วิจัย)

วัตถุประสงค์ที่ 2 จากการศึกษาแนวคิดและความสำคัญของเกษตรอินทรีย์วิถีโคกหนองนาโมเดลที่ช่วยเสริมสร้างสังคมพอเพียงที่เป็นสุขของชุมชนตำบลลิเซ และชุมชนตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ ผลการวิจัยพบว่า ชาวชุมชนได้น้อมนำพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 ด้านการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้บริหารจัดการน้ำ และพื้นที่การเกษตร โดยมีการผสมผสานกับสภาพของพื้นที่ซึ่งมีลักษณะเป็นสวนมะม่วง สวนกล้วย หรือสวนทุเรียน

โดยแบ่งพื้นที่เป็นสัดส่วน 30 : 30 : 30 : 10 ดังนี้ 30% สำหรับแหล่งน้ำ โดยการขุดบ่อทำหนองน้ำ โดยขุดเป็นตะพัก ทุกระดับ 1 เมตร เพื่อสร้างความชุ่มชื้น และคูคลองไส้ไก่ 30% สำหรับทำนา ปลูกข้าว ปลูกพืชหลัก กล้วยข้าว ผักสลัด รอบสระ มีการปลูกผักในกระถางเหลือใช้ ล้อยางรถยนต์ ที่นำมาใช้ปลูกผักและยังให้ความสวยงามด้วย 30% สำหรับ ทำโคกหรือป่า ปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง ก็คือ ปลูกไม้ใช้สอย ไม้กินได้ และไม้เศรษฐกิจ เพื่อให้ได้ประโยชน์ คือ มีกิน มีอยู่ มีใช้ มีความสมบูรณ์และความร่วมมือกัน ปลูกพืชบนคันนาที่เรียกว่า “คันนาทองคำ” ทำค้ำถั่วอีโต้แดง น้ำเต้าข้าง และค้ำผักพื้นบ้านนานาชนิด ปลูกตะไคร้ไผ่ยี่สิบหน้าดินเช่นเดียวกับหญ้าแฝก หญ้าเนเปียร์ปลูกไว้เป็น แนวกันชน มีการยกคันนาให้สูง เพราะถึงแม้ว่าในฤดูฝนน้ำจะท่วมแปลงนา แต่บนโคกไม่ท่วม เพราะการมีโคก คือการมี ทุกอย่างให้กิน ซึ่งโคกนี้ทำขึ้นมาเพื่อใช้ปลูกพืชที่หลากหลาย เป็นการจำลองนิเวศป่าเขา นาข้างที่มีคูน้ำรอบนอก ใช้ เพื่อควบคุมน้ำเข้าออกอย่างมีระบบ รวมถึงใช้ปลูกพืชน้ำและเลี้ยงปลาธรรมชาติด้วย (สมบัติ พันบุตดี, 2565, สัมภาษณ์) มีการทำแอร์แอร์ (บ่มน้ำโซลาร์เซลล์) สำหรับใช้โซลาร์เซลล์แทนไฟฟ้า และ 10% สำหรับที่อยู่อาศัยและ เลี้ยงสัตว์ เช่น เป็ด เลี้ยงไว้เพื่อนำไข่มาทำไข่เค็มพอกดินภูเขาไฟ และเลี้ยงเป็ด 1 อย่าง ได้ประโยชน์ 4 อย่าง คือ ช่วย กินที่กัดต้นข้าว ช่วยพรวนดิน (เตือนใจ ภัคดี, 2565, สัมภาษณ์) ไข่ ปลาชิว (ไว้ทำอาหาร เช่น หมก) ปลาตุ๊ก ปลา ตะเพียน ปลาหมอเทศ การเลี้ยงกบเนื้อเพื่อสร้างรายได้ วัว และ ควาย รวมถึงมีการทดลองปลูกทุเรียนไว้เป็นจำนวนมาก ลองผิดลองถูก บางต้นก็ตาย บางต้นก็รอด ทำฉากกันลมให้ เนื่องจากต้นทุเรียนไม่ชอบลมแรง และต่อมาก็ได้มีการ ผูกอบรมเชิงปฏิบัติการให้กับชาวบ้านโดยนักวิชาการทางการเกษตร เพื่อเพิ่มทักษะทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติใน ด้านการพัฒนาเกษตรกรรมสู่ระบบเศรษฐกิจพอเพียงรูปแบบ “โคก หนอง นา โมเดล” ซึ่ง โคก คือ ที่สูง หนอง คือ หนอง น้ำ นา คือ พื้นที่นา ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 10 ให้แก่ผู้เข้าร่วม โครงการในหลักสูตรที่มีการอบรมความเข้าใจในพื้นฐานของเกษตรอินทรีย์ กสิกรรมเกษตรสู่เศรษฐกิจพอเพียงในการ จัดการพื้นที่ตามภูมิสังคม เพื่อให้มีความรู้ ทักษะ ทักษะการพัฒนาพื้นที่อยู่อาศัยที่ทำกินในรูปแบบโคก หนอง นา โมเดล สามารถออกแบบและพัฒนาพื้นที่เชิงภูมิสังคมตามหลักพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน และเกิดเครือข่ายการ ขับเคลื่อนในรูปแบบจิตอาสาพัฒนาในชุมชน (ประจักษ์ บุญอารีย์, 2549) พร้อมทั้งมีลานอเนกประสงค์ไว้ทำกิจกรรม ด้วย ซึ่งนายสุเทพ กันตรี ได้กล่าวว่า “ตั้งแต่ปรับเป็นโคกหนองนา ต้นไม้ไม่เคยเสียหาย โคกยังอยู่ ไม่เคยโดนน้ำจาก ภัยพิบัติท่วมอีกเลยเหมือนในอดีต” (สุเทพ กันตรี, 2565, สัมภาษณ์)

การประชุมวิชาการระดับชาติ วิทยาลัยนครราชสีมา
 ครั้งที่ 9 ประจำปี พ.ศ.2565
 หัวข้อ : งานวิจัยทางสุขภาพและการบริการ เพื่อพัฒนาชุมชนเชิงพื้นที่

NMCCON 2022

14 พฤษภาคม พ.ศ. 2565 เข้าร่วมประชุมวิชาการและนำเสนอผลงานแบบ Online

ภาพที่ 7, 8, 9, 10, 11 และ 12 : ขั้นตอนการวิจัยจากแหล่งเรียนรู้ สานเสวนา และการลงพื้นที่จริง (ที่มา : คณะผู้วิจัย)

นอกจากนั้นยังได้นำเอาศาสตร์พระราชตามทฤษฎีขั้นบันได 9 ขั้น มาปรับประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน บันได 9 ขั้นที่ชี้ชวนให้รู้จักการประมาณตน ภาคภูมิใจในตัวเอง สามารถพึ่งพาตัวเองจากต้นทุนและทรัพยากรที่อยู่ในครัวเรือนและในชุมชน ได้แก่ ขั้นที่ 1 พอกิน ขั้นที่ 2 พอใช้ ขั้นที่ 3 พออยู่ ขั้นที่ 4 พอร่มเย็น ขั้นที่ 5 ทำบุญกับศาสนา พ่อแม่ ครอบครัว ขั้นที่ 6 ทาน เมื่อเหลือก็เผื่อแผ่ให้กับผู้ที่ขาดแคลน ขั้นที่ 7 เก็บไว้เมื่อยามขาดแคลน ขั้นที่ 8 ค้ำขายเมื่อเหลือเกินความต้องการ ขั้นที่ 9 สร้างเครือข่าย ประสานความร่วมมือไปยังภาคส่วนต่างๆ จน

เป็นการรวมกลุ่มที่เข้มแข็งของคนในชุมชนและหมู่บ้านใกล้เคียง จนสามารถแก้ไขปัญหาความยากจนได้ในที่สุด (อุดมพร อมรธรรม, 2559)

วัตถุประสงค์ที่ 3 จากการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างชุมชนพอเพียงที่เป็นสุขของชุมชนตำบลอีเซ และตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ ผลการวิจัยพบว่า แนวทางพื้นฐานในการสร้างชุมชนพอเพียงที่เป็นสุขคือ การสร้างความตระหนักรู้ถึงปัญหาที่สมาชิกในชุมชนนั้นต้องเผชิญ ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาตามหลักอริยสัจ 4 และสามารถสร้างความสมัครสมานสามัคคี ความสงบร่มเย็นของชุมชน ก่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งภายในและภายนอกตามหลักภาวะ 4 และหลักอิทธิบาท 4 (दनय โขโยธา, 2547) ที่สอดคล้องกับหลัก 2 เจือนไข คือ ความรู้คู่คุณธรรม คือ ภาวะ 4 มีการพัฒนาตนเองอยู่เสมอ และมุ่งมั่น มีความเพียรพยายามตามแนวทางของอิทธิบาท 4 ที่มีความซื่อสัตย์ ขยันอดทน ใช้สติปัญญาของตนเอง และใช้หลักการแบ่งปัน โดยสามารถสอดแทรกหรือบูรณาการหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไว้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ในระบบการศึกษาของท้องถิ่น เช่น สัมมาอาชีพ และอิทธิบาท 4 เป็นต้น (สิริวรรณ ศรีพหล, 2552) ซึ่งจากที่กล่าวมา คนในชุมชนได้นำไปปฏิบัติในวิถีเดียวกัน มีการร่วมปรึกษาหารือแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน โดยได้มีการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการในการสร้างความรู้ความเข้าใจในการขับเคลื่อนการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักทฤษฎีใหม่ เรียนรู้จากผู้รู้ ประยุกต์สู่ “โคก-หนอง-นา โมเดล” ให้กับชาวบ้านในชุมชน เป็นการสร้างการมีส่วนร่วมด้วยกิจกรรมเอามือทำนำสามัคคีในพื้นที่ต่างๆ ในชุมชน นอกจากนั้น การประยุกต์สู่ “โคก หนอง นา โมเดล” ยังเป็นการสร้างงาน สร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรในชุมชนเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน ซึ่งการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือประการหนึ่งเพื่อสร้าง “ความอยู่ดีมีสุข” และเป็นแนวทางในการสร้างความอยู่ดีมีสุขให้ตรงตามความต้องการของประชาชน และเพื่อเป็นแนวทางในการปรับปรุงมาตรการการสร้างที่อยู่ดีมีสุขของประชาชน และพัฒนาสู่รูปแบบเกษตรอินทรีย์วิถีโคกหนองนาโมเดลตามแนวทางของ PDCA โดยเริ่มจาก 1) การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน 2) การศึกษาเพื่อพัฒนาจากข้อมูลแหล่งเรียนรู้ ข้อมูลจากเอกสาร ข้อมูลสนาม และข้อมูลจากการสานเสวนา 3) การเสริมสร้างการมีส่วนร่วมเพื่อวางแผนและวิเคราะห์เพื่อหาข้อสรุปรูปแบบโคกหนองนาโมเดลจากผู้ประกอบการและหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนในท้องถิ่น ซึ่งรูปแบบที่ได้คือ การทำเกษตรทฤษฎีใหม่ผสมผสานกับภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยแบ่งพื้นที่เป็นสัดส่วน 30:30:30:10 ดังนี้ ร้อยละ 30 แรกสำหรับแหล่งน้ำ โดยการขุดบ่อทำหนอง และคลองไส้ไก่ พื้นที่ร้อยละ 30 ที่สองสำหรับทำนา ปลูกข้าว พื้นที่ร้อยละ 30 ที่สามสำหรับทำโคกหรือป่า ปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง คือ ปลูกไม้ใช้สอย ไม้กินได้ และไม้เศรษฐกิจ เพื่อให้ได้ประโยชน์ พื้นที่ร้อยละ 10 สุดท้าย สำหรับที่อยู่อาศัย และเลี้ยงสัตว์ เช่น ไก่ ปลา โค กระบือ เป็นต้น เป็นการจัดการพื้นที่ในรูปแบบต่างๆ ตามภูมิสังคม เพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากและคุณภาพชีวิต ลดความเหลื่อมล้ำในสังคม สร้างความสามัคคีในชุมชนผ่านการนำหลักธรรมทางศาสนามาประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิต

14 พฤษภาคม พ.ศ. 2565 เข้าร่วมประชุมวิชาการและนำเสนอผลงานแบบ Online

ภาพที่ 13 : ที่ตั้งของพื้นที่ตัวอย่าง โคก หนอง นา โมเดล ในเขตอำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ (ที่มา : คณะผู้วิจัย)

อภิปรายผล

การวิจัยเรื่องรูปแบบเกษตรอินทรีย์วิถีโคกหนองนาโมเดล : กรณีศึกษาชุมชนพอเพียงที่เป็นสุขของชุมชนตำบลอีเซ และตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ สามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ ดังนี้

ผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 จากการศึกษาสภาพบริบทของชุมชนตำบลอีเซ และตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า สมาชิกในชุมชนหลายครอบครัวยังขาดองค์ความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์แบบยั่งยืน ยังคงปลูกพืชเชิงเดี่ยว มีการใช้สารเคมีและปุ๋ยเคมีอย่างแพร่หลาย ทำให้มีต้นทุนในการทำเกษตรต่อไร่ที่สูงนำไปสู่การกู้ยืมธนาคารและสร้างภาระทางหนี้สินมาตลอดหลายปี นอกจากนี้ สมาชิกในชุมชนยังขาดองค์ความรู้ในการบริหารจัดการน้ำ ซึ่งทำให้บางครั้งประสบกับปัญหาขาดแคลนน้ำในการเพาะปลูก สอดคล้องกับผลงานวิจัยของพระครูพัฒนกิตติสุนทร (2560) เรื่อง “การประยุกต์ใช้พุทธปรัชญาและปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อสร้างพลังชุมชนให้เข้มแข็งในอำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา” ที่พบว่า สาเหตุหลักของความอ่อนแอของชุมชนในอำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา คือ ความไม่ไว้วางใจกัน ความไม่ไว้วางใจกันเป็นสาเหตุหนึ่งของความอ่อนแอในชุมชนหรือสังคม การขาดที่พึ่งทางใจที่ถูกต้อง การสร้างค่านิยมที่ผิด การขาดจิตสำนึก ดังนั้น เพื่อกำจัดจุดอ่อนและอุปสรรค จำเป็นต้องใช้หลักพุทธปรัชญาและปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเข้ามาแก้ไข เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในชุมชน

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 แนวคิดและความสำคัญของเกษตรอินทรีย์วิถีโคกหนองนาโมเดล ที่ช่วยเสริมสร้างสร้างสังคมพอเพียงที่เป็นสุขของชุมชนตำบลอีเซ และตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า ผู้ที่ทำเกษตรอินทรีย์วิถีโคก หนอง นา โมเดล มีรูปแบบพอสรุปได้ 4 ประการ คือ 1) มีความซื่อสัตย์สุจริต 2) มีความขยันอดทน 3) มีจิตใจงาม 4) มีการทำบัญชีครัวเรือน รู้จักคำนวณใช้ในสิ่งที่สมควรใช้ รายรับ-รายจ่าย แบ่งเป็น

4 ส่วน คือ 1) ส่วนเพื่อใช้จ่าย 2) ส่วนเพื่อลงทุน 3) ส่วนที่ใช้หนี้ สอดคล้องกับงานวิจัยของมณูญ มุขทรัพย์ (2543) เรื่อง “การวิเคราะห์ปรัชญาและแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา” โดยพบว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริได้ก่อให้เกิดคุณูปการแก่ประชาชนและประเทศชาติเป็นเนืองนิตย์ จนกระทั่งภาครัฐได้น้อมนำเอาไปเป็นปรัชญาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 เพื่อเป็นแนวทางการพัฒนาของประเทศไทย

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 แนวทางการเสริมสร้างชุมชนพอเพียงที่เป็นสุขของชุมชนตำบลอิเซ และตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า ความยากจนเป็นแรงบีบคั้นและเป็นแรงขับเคลื่อนที่สำคัญที่ผลักดันให้คนในชุมชนกล้าหาญที่จะทดลองเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของตัวเอง และบางคนได้วางแผนทำหลังเกษียณจากงาน โดยเริ่มต้นจากการตระหนักถึงปัญหาของชีวิตตามหลักอริยสัจ 4 จากนั้นจึงพัฒนาทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจของตัวเอง ตามหลักภาวา 4 และอิทธิบาท 4 น้อมนำเอาแนวทางการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และทำการเกษตรแบบโคกหนองนาประยุกต์ใช้ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม จนสามารถพาตัวเองให้หลุดพ้นจากภาวะของความยากจนได้ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของอานนทรี ประสมสุข (2547) เรื่อง “การประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามหลักพระพุทธศาสนาของปราชญ์ชาวบ้าน ตำบลชวาว อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด” ที่พบว่า แนวคิดและวิถีชีวิตเศรษฐกิจพอเพียงของปราชญ์ชาวบ้าน จะใช้ฐานหลักพุทธธรรมในการพัฒนาบุคคลและนำไปใช้ในวิถีชีวิตประจำวัน พอมี พอกิน พออยู่ พอใช้ พออกพอใจ พอแบ่งไว้ใช้จ่ายและประหยัด และสอดคล้องกับงานวิจัยของทศนา แคมมณี (2559) เรื่อง “ถอดรหัสปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การสอนกระบวนการคิด” ที่ว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงช่วยให้คนมีคุณธรรมจริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ เห็นคุณค่าของตนเอง มีวินัยและปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือด้วย ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นจึงมีความสมดุลและยั่งยืนในบริบทแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืนของไทยวิถีพุทธ ซึ่งเริ่มจากการพัฒนาที่มนุษย์ก่อน

กล่าวโดยสรุป การศึกษาวิจัยรูปแบบเกษตรอินทรีย์วิถีโคกหนองนาโมเดล ศึกษารูปแบบชุมชนพอเพียงที่เป็นสุขของชุมชนตำบลอิเซ และตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นการศึกษาการปรับตัวของชุมชนที่มีพลวัตต่อความเปลี่ยนแปลงจากการทำการเกษตรแบบเชิงเดี่ยว ที่มุ่งเน้นการปลูกพืชเศรษฐกิจซึ่งต้องอาศัยการลงทุนที่มาก ก่อให้เกิดภาระหนี้สินและปัญหาความยากจน มาเป็นรูปแบบการทำเกษตรแบบผสมผสานตามทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 และน้อมนำเอาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต มีรูปแบบตั้งแต่การสำรวจปัญหา การวางแผน สำรวจข้อมูลสวนเสวนาและหาข้อสรุปเพื่อสร้างรูปแบบร่วมกัน ทำให้ชุมชนเกิดความตื่นตัวและเกิดการรวมกลุ่มกันเป็นพลังที่ขับเคลื่อนชุมชน ก่อให้เกิดความตระหนักในการจัดการกับทรัพยากรของตัวเองทั้งที่ดินและแหล่งน้ำ เป็นที่มาของโครงการโคกหนองนา ซึ่งเป็นการประยุกต์ทฤษฎีใหม่กว่า 15 ทฤษฎี มาลงสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม ซึ่งใช้ได้ในพื้นที่ขนาดเล็ก เพื่อเป้าหมายของความสุข ความสบายใจ ที่ได้ร่วมสร้างพื้นที่เล็กๆ ให้กลายเป็นพื้นที่ที่เป็นแหล่งอาหาร พื้นที่ทำงาน พื้นที่แห่งความร่วมมือร่วมใจ พื้นที่แห่งความสามัคคี (กรมการพัฒนาชุมชน, 2564) ที่สร้างแหล่งอาหารสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนผ่านการยึดถือหลักธรรมทางศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต นอกจากนี้ยังได้สร้างเครือข่ายจิตอาสาและชุมชนสีเขียวที่มุ่งเน้นให้สมาชิกในชุมชนได้ตระหนักถึงการหวงแหนทรัพยากรของท้องถิ่น การ

อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการดำเนินชีวิตที่สามารถพึ่งพาตัวเองได้ อยู่บนพื้นฐานทางสายกลางและการปฏิบัติด้วยการพึ่งพาอาศัยตนเอง มีความพอดี พอประมาณ เกิดความสงบร่มเย็น สมาชิกในชุมชนพึ่งพาอาศัย เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ฝึกความอดทน ฝึกความเสียสละ ฝึกความคิดให้มุ่งมั่นในการทำงาน มีเหตุผลและรอบรู้เท่าทันโลก เป็นโคก หนอง นา แห่งน้ำใจและความหวังตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อันนำไปสู่การพัฒนาที่มั่นคงและมั่งคั่งให้เกิดความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน เป็นการพัฒนาพื้นที่จนเข้าที่เข้าทางเสร็จแล้วคนในชุมชนก็น้ำใจช่วยเหลือแบ่งปัน เปิดพื้นที่ให้คนที่สนใจศึกษาดูงานเกิดแรงบันดาลใจที่จะเอาไปต่อยอดในพื้นที่ของตนเอง เป็นการได้ส่งต่อรุ่นต่อรุ่นอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

- (1) กรมวิชาการเกษตรหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องควรให้คำแนะนำและชักชวนให้เกษตรกรหันมาทำการเกษตรแบบอินทรีย์มากยิ่งขึ้น
- (2) หน่วยงานรัฐควรสนับสนุนด้านงบประมาณ ด้านองค์ความรู้ หรือเครื่องมือ เครื่องจักร อุปกรณ์ทางการเกษตรที่ช่วยลดต้นทุนให้กับเกษตรกร

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

- (1) ควรมีการศึกษาวิจัยกระบวนการศึกษาวิจัยกระบวนการทำเกษตรอินทรีย์เพื่อความอยู่ดีมีสุขของชุมชนและมีส่วนร่วมของชุมชน
- (2) การเสริมสร้างประสิทธิภาพของชุมชนพอเพียงที่เป็นสุขของชุมชนเกษตรอินทรีย์ดีเด่น เพื่อเป็นต้นแบบของชุมชนพอเพียงที่เป็นสุขจากเกษตรอินทรีย์
- (3) การจัดทำเกษตรอินทรีย์ครอบคลุมในพื้นที่ เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนได้รับความรู้และนำหลักธรรมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ให้เกิดผล
- (4) การศึกษาครั้งนี้อาจเป็นแนวทางสำหรับการศึกษาในพื้นที่อื่นๆ ต่อไปได้
- (5) ควรมีการบูรณาการศาสตร์พระราชาร่วมเข้ากับการจัดการเรียนการสอนของกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ในหลักสูตรท้องถิ่นด้วย

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งจากบางวัตถุประสงค์ของของโครงการวิจัยเรื่อง “ตามรอยศาสตร์พระราชาสู่โคก หนองนาในชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืนของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ” ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐมและมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี และขอบคุณผู้คนในท้องถิ่นและคณะผู้วิจัยทุกท่านที่ดำเนินการวิจัยจนแล้วเสร็จ รวมถึงขอบคุณลูกศิษย์วรุฒิ ไชยอินทร์ และนนทวัฒน์ จันทะเสน ที่ช่วยออกแบบภาพประกอบบทความนี้เพิ่มเติม และขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดกลางมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษที่ช่วยสืบค้นเอกสารหายากให้ด้วยความเต็มใจ ทั้งนี้คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณ ผศ.ดร.เสวียน เจนเข้ว่า ผศ.ดร.อรณิชชา ทศตา

และ อ.ดร.ชุตินา พรหมมุ่ย ผู้ทรงคุณวุฒิประจำห้องที่ให้คำติชม ให้กำลังใจในการทำงาน และให้ข้อเสนอแนะในการปรับปรุงบทความให้สมบูรณ์มากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. (2564). การประยุกต์ทฤษฎีใหม่สู่โคกหนองนาแห่งน้ำใจและความหวัง. กรุงเทพฯ: กรมการพัฒนาชุมชนฯ.
- กองบรรณาธิการบริษัท ไชเบอร์บุ๊กส์ แอนด์ พริ้น จำกัด. (2564). สืบสานศาสตร์พระราชา ประยุกต์สู่ “โคก หนอง นา โมเดล”. กรุงเทพฯ : บริษัท ไชเบอร์บุ๊กส์ แอนด์ พริ้น จำกัด.
- คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2558). ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรทฤษฎีใหม่ ศาสตร์พระราชา ตามหลักทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ประยุกต์สู่ “โคก หนอง นา โมเดล” (2564). กรุงเทพฯ : บริษัท ไชเบอร์บุ๊กส์ แอนด์ พริ้น จำกัด.
- นิชาพัฒน์ เพิ่มทองอินทร์. (2564). จาก “ศาสตร์พระราชา” สู่ “โคก หนอง นา” อารยเกษตรไทย. ม.ป.ท. : ม.ป.พ.. ดนัย ไชโยธา. (2547). พจนานุกรมคำศัพท์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.
- เตือนใจ ภักดี, ชาวบ้านตำบลเสียว, อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ, จังหวัดศรีสะเกษ, 3 เมษายน 2565. (สัมภาษณ์).
- ฉันทพงศ์ สารรัตน์ และ ประดิษฐ์ ศิลาบุตร. (2561). เอกสารประกอบการสอนรายวิชา (2500112) : วิธีชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง. ศรีสะเกษ : หมวตวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ.
- ฉันทพงศ์ สารรัตน์. (2565). บันทึกการสนทนากลุ่มและบันทึกสนาม จากศาสตร์พระราชา สู่โคกหนองนา “อารยเกษตรไทย” ณ ชุมชนบ้านอีเซ อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ วันอาทิตย์ที่ 3 เมษายน 2565. ม.ป.ท. : ม.ป.พ..
- ทองคุณ บุญศรี และคณะ. (2564). รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ : รูปแบบการขับเคลื่อนการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักทฤษฎีใหม่ ประยุกต์สู่ “โคก หนอง นา พช.” ระดับครัวเรือนพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์. นครราชสีมา : ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนนครราชสีมา กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย.
- ทีศนา แคมมณี. (2559). ถอดรหัสปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การสอนกระบวนการคิด. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประจักษ์ บุญอารีย์. (2549). เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 9031105 : วิธีชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง (หน่วยที่ 1-4). อุบลราชธานี : คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.
- ประภาพร พิรักษา และ จิตรลดา ไชยะ. (2559). ความมอยุ่ดีมีสุขของประชาชนในหมู่บ้านหนองป่าเือง ต.ช้างทอง อ.เฉลิมพระเกียรติ จ.นครราชสีมา. งานวิจัยระดับปริญญาตรี. มหาสารคาม : วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

- พรชนก เขียวกิตติธนา และ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2564, กรกฎาคม – ธันวาคม). รูปแบบการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอินทรีย์วิถีพอเพียงอย่างยั่งยืน : ศึกษากรณีอำเภอปราจีนบุรี จังหวัดศรีสะเกษ. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร. 9(3), 1040-1051.
- พรชัย เจดามาน. (2558). เศรษฐกิจพอเพียง : มิติและพลวัตการจัดการทรัพยากรมนุษย์ในสหัสวรรษใหม่อย่างยั่งยืน. มหาสารคาม : คຸ້ມການພິມພັດ.
- พระครูพิพัฒนกิตติสุนทร. (2560). การประยุกต์ใช้พุทธปรัชญาและปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อสร้างพลังชุมชนให้เข้มแข็งในอำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา. พระนรเศรษฐยธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระปลัดสำราญ ฐานธมโม และคณะ. (2565, มกราคม – กุมภาพันธ์). รูปแบบเกษตรอินทรีย์วิถีโคกหนองนาโมเดล : รูปแบบชุมชนสันติสุขของบ้านถ้ำโกบ ตำบลหน้าเขา อำเภอเขาพนม จังหวัดกระบี่. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร. 10(1), 365 – 377.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2565, มกราคม – มีนาคม). แนวคิดโคกหนองนาโมเดลเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. วารสารศิลปการจัดการ 6(1), 419-434.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส และคณะ. (2565, มกราคม – กุมภาพันธ์). รูปแบบการพัฒนาพุทธกิจกรรมโคกหนองนาสันติศึกษาโมเดลเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน : ศึกษากรณีจังหวัดศรีสะเกษ. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร. 10(1), 48-64.
- พิศิษฐ์ โจทย์กั้ง. (2552). 209 คำสอนพ่อ เศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพฯ : สถาบันปิ่นสุพรรณ.
- มนูญ มุกข์ประดิษฐ์. (2543). การวิเคราะห์ปรัชญาและแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- มานิต กิตติจุงจิต. (2556). ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นทางออกของชีวิต. กรุงเทพฯ : แสงจันทร์การพิมพ์.
- มาริษา ศรีสะเกแก้ว. (2563, มกราคม – มิถุนายน). ศาสตร์พระราชา : เกษตรทฤษฎีใหม่ในรูปแบบ “โคก หนอง นา โมเดล”. วารสารสหวิทยาการจัดการ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์. 4(2), 31-40.
- รุจิภาณูชนี่ สานนท์ และ นิติพัฒน์ กิตติรักษกุล. (2564, พฤษภาคม – สิงหาคม). การประยุกต์ใช้โคกหนองนาโมเดลสำหรับการจัดการเกษตรในเมืองเพื่อความยั่งยืน. วารสารเครือข่ายส่งเสริมการวิจัยทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. 4(2), 137-150.
- วาสนา แก้วหล้า และคณะ. (2564, กรกฎาคม – ธันวาคม). แนวทางการขับเคลื่อนพุทธเศรษฐศาสตร์เชิงเกษตรพึ่งตนเอง : กรณีศึกษาศูนย์การเรียนรู้ปรัชญาพอเพียงสู่โคกหนองนาโมเดล จังหวัดสุรินทร์. วารสารพุทธนวัตกรรมและการจัดการ. 4(2), 81-95.
- สมบัติ พันบุตดี, ชาวบ้านตำบลเสียว, อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ, จังหวัดศรีสะเกษ, 3 เมษายน 2565. (สัมภาษณ์).
- สาคร แก้วสมุทร. (2564, มกราคม-มิถุนายน). พฤติกรรมดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของนักศึกษาสาขาวิชาพลศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี. 12(1), 248-258.

- สิริวรรณ ศรีพหล. (2552). การจัดการเรียนการสอนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม.
นนทบุรี : โครงการส่งเสริมการแต่งตำรา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สุเทพ กันตรี, ชาวบ้านตำบลอีเซ, อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ, จังหวัดศรีสะเกษ, 3 เมษายน 2565. (สัมภาษณ์).
- อานนตรี ประสมสุข. (2547). การประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามหลักพระพุทธศาสนาของปราชญ์
ชาวบ้าน ตำบลขวาว อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด. พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย.
- อุดมพร อมรธรรม. (2559). ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงพระเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : แสงดาว.